
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

СТАТИИ

Иван ХАРАЛАМПИЕВ

БЕЛЕЖКИ КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА ЕЗИКОВИЯ ЗАКОН

В статъе высказывається мнение по проблеме о сущности языкового закона. Предлагается новое определение и ставится вопрос о характере современного и исторического языковых законов. Выдвигаются новые дефиниции, а исторический закон рассматривается не как мертвый, отпавший закон, а как закон развития, как закон языковой переменны.

Съществуването на вътрешноструктурни закони, свързани с функционирането и развитието на езика – специално на неговата устна форма на проява, не се оспорва сериозно в съвременното езикознание, макар че по този въпрос съществуват разнообразни теоретични позиции, които често са много различни или дори противоположни. Понякога противоречия могат да се открият дори у един и същ автор. Така например Ф. дьо Сосюр, според когото “да се говори за езиков закон в ъ о б щ е (разр. моя – Ив. Хар.) е все едно да искаш да притиснеш в обятията си призрак”¹, все пак обсъжда разликата между “синхроничен и диахроничен закон”². Друг е въпросът, че не можем да сме напълно сигурни дали посоченото противоречие трябва да се припише на Сосюр, доколкото е известно, че неговият курс по обща лингвистика е бил публикуван не от самия него, а по студентски записки от Шарл Баи и Албер Сеше. Позицията на един или друг автор обикновено зависи от изследователските цели и от мето-

дологията на конкретното изследване. Напълно обяснимо е например това, че в изследванията по приложна лингвистика трудно може да се открият въпроси, свързани със закономерния характер на езика. Обратно, съвсем различно е състоянието в изследванията с фундаментален характер.

В тази кратка бележка аз няма да правя преглед на литературата по обсъждания въпрос – ще направя това в друго, по-голямо изследване. От друга страна, както пише Е. Косериу, “съвременното езиковедие предлага такова разнообразие от теми, концепции, предполагаеми формулировки, изложени често на език, който без колебание бихме нарекли “тайнопис”, че начинаещият може да се смае и обърка”³.

Моята научна принадлежност към историческата лингвистика⁴ обяснява категоричната ми убеденост, че не може да има съмнение в съществуването на вътрешноструктурни езикови закони. Смятам тази уговорка за важна, тъй като тя стои в основата на всички по-нататъшни мои разсъждения.

Съществуват различни определения за езиковия закон, които трудно могат да се обединят около един или друг общ изходен принцип. Според Ян Бодуен де Куртене езиковият закон е “*формулировка или обобщение* (разр. моя – Ив. Хар.) на това, че при такива и такива условия след това и това се появява това и това, или пък че на това и това в една и съща област от явления, например в един език, съответства това и това в друга област”⁵. Няма да коментирам подробно това очевидно работно определение. Ще отбележа само, че който и да е закон, не само езиковият, в никакъв случай не може да се определи като “формулировка или обобщение”. Формулировка или обобщение е всъщност самото определение за езиковия закон.

За Ж. Марузо езиковият закон е “реализация на тенденция, която определя езиковата промяна на определена територия, в дадена епоха и условия”⁶. Тенденцията пък според Марузо е “съвкупност от фактори (често лошо определени), които насочват езиковите промени в определена посока на дадена територия, в дадена епоха”⁷. От цитираните определения се вижда, че Марузо разбира езиковия закон като реализирана тенденция. Не става ясно обаче при какви условия реализираната тенденция престава да бъде тенденция и се превръща в закон. И има ли нереализирана тенденция?

По-точно в теоретично отношение е определението в терминологичния речник на З. Голomb, А. Хайнц и К. Полански: “отношение с категориален характер между няколко, най-малко два елемента на един и същ език”⁸. За съжаление това определение не изяснява в какво точно се

изразява отношението “с категориален характер” между два или повече елемента на езиковата система. Авторите очевидно са имали предвид (без да го изразят пряко), че действието на езиковия закон е точно, правилно и всеобщо, както личи от определението им за тенденция, която според тях е “не съвсем редовен стремеж с по-малка степен на точност от закона и с по-малка степен на всеобщност и правилност”⁹.

Според мен най-близо до същността на езиковия закон са двете определения, които предлага О. С. Ахманова: “1. Редовно и последователно възпроизвеждане на единици от даден език, мислено като правило или формула на закономерни съответствия. 2. Общо правило, обща закономерност; закономерно свойство, характерно за даден език, за различни езици или свойствено въобще на езика”¹⁰. Двете определения, първото от които е основно, са всъщност две части на едно и също определение, втората от които предлага и първична класификация на езиковите закони – частни (закони, свойствени на отделен език), външни за даден език (закони на група или езиково семейство) и общоезикови закони.

В определението на Ахманова са употребени словосъчетанията “закономерни съответствия”, “закономерно свойство” и “обща закономерност”, с които се обяснява същността на езиковия закон. Смятам това за неправилно, още повече че в речника си авторката не е включила статия, от която да се види какво съдържание влага в термина закономерност. Както ще се види по-долу, закон и закономерност са различни понятия и те могат да се сравняват, но не могат да се обясняват едно с друго.

Многократно в свои изследвания Вл. Георгиев говори за закономерния характер на езиковото съществуване и развитие¹¹. Той твърди, че няма разлика между природните и езиковите закони, и смята, че “закон е вътрешната съществена връзка на явленията, която обуславя техния необходим, закономерен развой; законът изразява определен ред на причинната, необходима и устойчива връзка между явленията”¹². Това определение е доста точно, но и тук се открива противоречие: от една страна, законът е вътрешна връзка между явленията, а от друга, законът регулира тази връзка.

Определението на Вл. Георгиев насочва към една много важна особеност на езиковия закон – той е своеобразен регулаторен механизъм на езиковата система, а също и посредник между нея и изменящите се потребности на обществото. На това според мен трябва да се основава определението за езиков закон, както и на разбирането, че имаме работа с редовни прояви на системата при наличието на определени условия, с повтаряща се реакция на отделни нейни елементи.

В такъв смисъл **езиковият закон** може да се определи като *регулатор на езиковата система, който я поддържа в комуникативна готовност, като определя задължителния характер на реакцията на всеки език от нейните елементи при наличие на точно определени условия.*

Понятието *комуникативна готовност* се свързва с основната функция на езика – комуникативната, с ролята му във всеки момент да бъде възможно най-добро средство за общуване между членовете на дадена езикова общност. В този процес езиковият закон играе решаваща роля, като регулира промените в езиковата система. Както е известно, главната причина, главният подтик за езиковите промени, са постоянно променящите се потребности на комуникацията и в това отношение социолингвистите могат да бъдат спокойни. Както пише обаче Л. М. Скрелина, наложената от изисквания на комуникацията потребност от нов елемент в езиковата система, разбираана най-широко, се сблъсква с липса на такъв елемент в системата, която го създава по своите вътрешни закони и правила¹³. Казано другояче, творческият акт, който характеризира развитието, принадлежи на самата езикова система, независимо че е предизвикан от нуждата да се задоволят извънезикови потребности. Очевидно има право Л. А. Будагов, според когото “езиковите потребности на говорещите не могат да бъдат външни по отношение на самия език, който има не “празна” комуникативна функция, а комуникативна функция като изразител на човешките мисли и чувства в обществото”¹⁴.

Както споменах по-горе, в лингвистичната литература терминът *закон* нерядко се смесва с термините *тенденция* и *закономерност*. Такова смесване е погрешно и то може да бъде разрешено със следните работни определения:

Езиковата тенденция представлява *определена, ясно доловима посока, в която протича развитието на езиково явление или на езиковата система в цялост*¹⁵.

Езиковата закономерност е от по-висок разред и *представлява преобладаваща тенденция в развитието на езиково явление или на дадена езикова система.*

Най-общо разликата между тенденцията и закономерността има статистически характер. Онова, което ги отличава най-ярко от езиковия закон, е обстоятелството, че *само законът действа без изключение при наличието на точно определени условия*¹⁶. Съвременното езикознание, особено западното, за съжаление малко се интересува от закономерния харак-

тер на съществуването и развитието на езика и специално от езиковите закони. По традиция в руското езикознание се работи повече по този въпрос. Въпреки това в том “Езикознание” на големия руски Енциклопедичен речник, в който има специална статия “закони на езиковото развитие” с автор Б. А. Серебренников, не е формулиран нито един такъв закон, а информацията се движи в посока към търсене на разлика между развитие и усъвършенстване на езика¹⁷.

Важен въпрос, който се нуждае от специално внимание, е разграничаването на съвременните от историческите езикови закони. Доколкото ми е известно, в езикознанието, в това число и в българското, се говори само за исторически з в у к о в и закони като противовес на съвременни з в у к о в и закони. Този факт според мен може да се обясни само като закъсняла младограматическа традиция. Както е известно, младограматичите от края на XIX в. поставят в центъра на своите проучвания звуковите закони и тяхната безизключителност. Дори Сосюр, който в началото на научната си кариера изповядва идеите на младограматизма, си служи само с примери от фонетиката, когато се опитва да разграничи синхронните от диахронните (историческите) езикови закони. Иначе разграничаването на двата вида езикови закони у Сосюр е неособено ясно и доста условно¹⁸.

Преди да предложи свои определения за съвременни и за исторически езикови закони, ще се спра накратко върху значението на определението *исторически* в описателния термин *исторически езиков закон*. Както отбелязах по-горе, в съвременната лингвистика се говори само за исторически з в у к о в и закони, които се възприемат като отминали, отмерли¹⁹. Поначало историята на езика се възприема като научна област, която е свързана с м и н а л о т о на изследвания обект. Казаното се отнася и за всички останали исторически науки²⁰. Не е нужно да се доказва специално, че значението на *исторически* е ’който се отнася до развитието, изменението’, доколкото основното значение на *история* е ’действителността в непрекъснатото ѝ развитие’²¹. В такъв смисъл терминът *исторически езиков закон* трябва да се разбира като *закон за езиковото развитие*.

В подкрепа на казаното ще приведа определението за *исторически* в споменатия вече лингвистичен речник на О. С. Ахманова: “*Който изучава развитието (изменението) на езиковите явления във времето, който поставя еволюцията на езиковите факти от най-старото им състояние*”²².

Във връзка с това уточнявам, че не правя разлика между *диахрония* и *история* и *диахронен* и *исторически*.

След всичко казано е необходимо да бъдат разграничени ясно понятия за съвременен и за исторически езиков закон.

Съвременният езиков закон регулира дадено езиково състояние, като при наличие на точно определени условия осигурява еднотипна по характер реакция на езиковата система или на отделен неин елемент.

Историческият езиков закон регулира даден езиков процес, като при поява на точно определени условия предизвиква еднотипна по характер промяна на езиковата система или на отделен неин елемент.

От казаното се вижда, че историческият езиков закон се отличава от съвременния по това, че предизвиква промяна на системата или на отделен неин елемент. Съвременният езиков закон, обратно, се стреми да съхрани системата, осигурява нейната еднаква и стабилна реакция при наличие на определени условия. Съвременният езиков закон е закон на статуквото, а историческият – на неговата промяна. Борбата за надмощие между съвременните и историческите закони определя характера на езиковия развой. В такъв смисъл съвременните и историческите езикови закони действат едновременно и не са свързани с определени времеви отрязъци. Историческите закони следователно не трябва да се възприемат като отминали, като прекратили действието си. Такива могат да бъдат и съвременни за минал период от време езикови закони.

В тази кратка бележка се опитам да дам ново определение за езиков закон, както и да разгранича съвременните от историческите езикови закони. Смятам тези определения за по-точни от други, но не и за окончателни. Нужни са допълнителни изследвания и достатъчен по обем илюстративен материал, което е свързано най-напред с внимателен преглед на формулираните досега закони и специално на онези, които са специфични за българския език.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Сосюр, Фердинанд дьо.** Курс по обща лингвистика. София, 1992, с. 12.

² **Сосюр, Фердинанд дьо.** Цит. съч., с. 121–125.

³ **Косериу, Е.** Лекции по общо езикознание. София, 1990, с. 35.

⁴ За обема на историческата лингвистика виж **Е. Косериу.** Цит. съч., с. 46–47.

⁵ **Бодуэн де Куртене, И. А.** Некоторые общие замечания о языковедении и о языке. – В: **Звегинцев, В. А.** История языковедения XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. I. М., 1964, с. 268.

⁶ **Марузо, Ж.** Словарь лингвистических терминов. Москва, 1960, с. 105.

⁷ **Марузо, Ж.** Цит. съч., с. 308.

⁸ **Golaб Z., A. Heinz, K. Polański.** Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa, 1968, с. 447.

⁹ **Golaб Z., A. Heinz, K. Polański.** Цит. съч., с. 574.

¹⁰ **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов, 2. изд., Москва, 2004, с. 151.

¹¹ Виж напр. **Вл. И. Георгиев.** Проблеми на българския език. С., 1985.

¹² **Георгиев, Вл. И.** Цит. съч., с. 9.

¹³ **Скрелина, Л. М.** Некоторые вопросы развития языка (проблемы и методы диахронического исследования). Минск, 1973, с. 104–105.

¹⁴ **Будагов, Р. А.** Что такое развитие и совершенствование языка? Москва, 1977, с. 234.

¹⁵ Приблизително така определят тенденцията **Розенталь, Д. Э.** и **М. А. Теленкова.** Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва, 1966, с. 484.

¹⁶ За повече подробности виж **Харалампиев, Ив.** Бъдещето на българския език от историческо гледище (върху морфологичен материал). Велико Търново, 1997, с. 73–77.

¹⁷ **Большой энциклопедический словарь. Языкознание.** Москва, 2000, с. 159–160.

¹⁸ **Сосюр, Фердинанд дьо.** Цит. съч., с. 121–125.

¹⁹ Сравни например определението за исторически звуков закон на **Т. Бояджиев**: “Историческите звукови закони са фонетични изменения, които са станали в по-стар период от развоя на езика и които са престанали да действат или важат само отчасти за съвременния език”. В: **Енциклопедия** на съвременния български език. Велико Търново, 2000, с. 140. В тази енциклопедия няма други речникови статии, свързани с езиковите закони.

²⁰ Подробности виж у **Харалампиев, Ив.** Цит. съч. с. 66–73, 83–92.

²¹ Сравни **Буров Ст., П. Пехливанова.** Речник на чуждите думи в български (с илюстрации). Велико Търново, с. 243.

²² **Ахманова. О. С.** Цит. съч., с. 186.